

μικροφιλολογικά

περιοδική έκδοση * τεύχος 28 * φθινόπωρο 2010

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Φάνης Ι. Κακριδής, Διπλές αναστροφές [3] ~ **Αναστασία Τσαπανίδου**, Λανθάνοντα βιογραφικά και εργογραφικά στοιχεία για τον Π. Α. Σαλαμπάντα [5] ~ **Σωτήρης Τσέλικας**, Διακειμενικές αναφορές των «Εφήμερων» του Ροΐδη [14] ~ **Λάμπρος Βαρελάς**, Πέτρος Αβράμης (=Ανδρέας Καρκαβίτσας), Τὰ νηογάμπρια (Διήγημα πρωτότυπον) [20] ~ **Κυριάκος Ιωάννου**, Πρώτη δημοσίευση της «Αρνάλδας» του Β. Μιχαηλίδη [24] ~ **Θεοδόσης Πυλαρινός**, «Ποίημα εις κυπριακήν γλώσσαν» [25] ~ **Λευτέρης Παπαλεοντίου**, Ο ποιητής Β. Μιχαηλίδης και η παραπλανητική επιστήμη [30] ~ **Γιάννης Ξούριας**, Δύο αθησαύριστες εκδόσεις του 19ου αι. στη Βιβλιοθήκη του Κωστή Παλαμά [36] ~ **Κ. Γ. Γιαγκουλλής**, Αθησαύριστες και άγνωστες εκδόσεις [38]. «Ο δέσμιος γεωργός» του Αδάμου Χριστοφόρου Γαλανού (1876-1939) [41] ~ **Λεωνίδας Γαλάζης**, Για τον Δέσμιο γεωργό του Α. Χ. Γαλανού [43] ~ **Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος**, Μιά αφιέρωση τοῦ Μαλακάση [47] ~ **Νίκος Σαραντάκος**, Ένα φιλολογικό παράδοξο για τη Λογοτεχνία του Λ. Παυλίδη [48]. Τρία μικροφιλολογικά για τον Λαπαθιώτη [50] ~ **Κωστής Κοκκινόφτας**, Ο Βασίλειος Τατάκης και η σχέση του με την Κύπρο [53] ~ **Γιώργος Άράγης**, «Άποσιωπήσεις» [59] ~ **Maurizio De Rosa**, Ο Ελύτης μεταφραστής του Κριναγόρα [61] ~ **Σάββας Παύλου**, Η λογιοςύνη των ελλήνων δημοσιογράφων [63] ~ **Νίκος Γριπονησιώτης**, Marginalia - 1. Σπουργίτες [65] ~ **Μ-Φ**, Μικρά φιλολογικά, προσθήκες και διορθώσεις [65]

«Άποσιωπήσεις»

Ο τίτλος προέρχεται από ένα βιβλιαράκι του Ζήσιμου Λορεντζάτου. Σ' αυτό ο Λορεντζάτος γράφει για όσα όφειλει ο Σεφέρης στον Καρυωτάκη και ο Έλύτης στον Κάλβο, χωρίς να τὰ όμολογήσουν. Έκεί, ανάμεσα σέ άλλα, σημειώνει τὰ ακόλουθα: «Τό ποιητικό άργαστήρι του Σεφέρη – ξαναλέω άργαστήρι – πλούτυνε από τή μαστορική του Καρυωτάκη, τουλάχιστο στην πρώτη σεφερική περίοδο. Άλλά και στή δεύτερη σεφερική περίοδο, του λεγόμενου έλευθερου στίχου, πάλι βρίσκει κανένας, σέ αρκετά από τὰ σημεϊα όπου ο στίχος παύει να είναι έλευθερος, του Καρυωτάκη τήν τεχνική διδαχή. Όποιος έχει μάτια τό βλέπει. Όπωςδήποτε, και του Σεφέρη τὰ λόγια και του Έλύτη, του πρώτου για τον Καρυωτάκη, του δεύτερου για τον Κάλβο, και για τὰ αντίστοιχα χρέη τους, στάθηκαν δυσανάλογα λιγοστά».¹ Κάτι ανάλογο θά μπορούσε να πει κανείς για όρισμένα άνομολόγητα χρέη του Σεφέρη στον Παλαμά.

Μιά από τίς πιο γνωστές φράσεις του Σεφέρη είναι ή φράση του: «δέν πιστεύω να υπάρχει παρθενογένεση στην τέχνη». Παραθέτω όλόκληρη τήν περίοδο. «Για τὰ άλλα, τὰ σημερινά, αισθάνομαι τον έαυτό μου μάρτυρα έξαιρετέο: υπάρχουν κριτικοί στον τόπο μας που λένε πως στα λίγα ποιήματα που έχω γράψει, διακρίνουν τήν επίδραση του Έλιοτ, πράγμα που δέ με παραξενεύει πολύ, γιατί δέν πιστεύω να υπάρχει παρθενογένεση στην τέχνη».² Η άποψη αυτή δέν απέχει πολύ από τήν άποψη που διατύπωσε, πενήντα χρόνια νωρίτερα, ο Παλαμάς, λέγοντας ότι «ή άληθής έθνική ποίηση δέν είναι παρά ποίησης, χωρίς πατρίδα, και εις τήν ύψηλοτάτην αυτής έντασιν». Παραθέτω πάλι όλόκληρη τή συναφή περίοδο: «Θά έδοξολόγουν δέ μετά ζέσεως ιδιαιτέρας τον ύψιστον, διότι οι νέοι ήμων ποιηταί φαίνονται όσημέραι καθαρότερον κατανοούντες ότι ο μόνος άξιος του ποιητού πατριωτισμός είναι ή εύσυνείδητος και άφιλοκερδής προσήλωσίς του εις τον έρωτα τής Τέχνης, ότι έκπορνεύουν τήν πατρίδα οι καθιστώντες αυτήν εκάστοτε θέμα τετριμμένων στιχαρίων ή ρητορικων φωνασκιων, ότι ο Έλλην ποιητής, υπόδειγμα έχων τους άθανάτους προγόνους του, πρέπει προπαντός να είναι ά ν θ ρ ω π ο ς, και ότι ή άληθής έθνική ποίηση δέν είναι παρά ή ποίησης, χωρίς πατρίδα, και εις τήν ύψηλοτάτην αυτής έντασιν».³ Νά σημειωθεί ότι και στίς δύο περιπτώσεις τό θέμα ήταν παρόμοιο: ή, χωρίς κλειστά σύνορα, δημιουργική μαθητεία των νεοελλήνων ποιητών στα ξένα έργα.

Ο Σεφέρης αναφέρεται επανειλημμένα, στίς Δοκιμές του, στην αντίσταση που πρέπει να υπερνικηθεί για να εκφραστεί τό ποιητικό περιεχόμενο, έτσι ώστε να προκύψει ίδιον ύφος. Παραθέτω: «Αν τό ύφος άποτελείται από τίς δυνάμεις του ανθρώπου για τήν έκφραση και από τὰ έμπόδια που συναντούν αυτές οι δυνάμεις, αν είναι μια σύνθεση αυτής τής δράσης και εκείνων των αντιδράσεων, οι τρεις ποιητές μας [Σολωμός, Κάλβος, Καβάφης] είχαν, ο καθένας τους, όλα τὰ στοιχειά ενός ύφους ξεχωριστού ως τήν ιδιοτυπία, ενός ύφους που χαράζει όρια και στέκει σαν άπομονωμένο».⁴ «Τό περιεχόμενο

πού θέλει νά ἐκδηλωθεῖ καί ἡ γλώσσα πού πρέπει νά δώσει μιά μορφή, μιά ὑπαρξη στό περιεχόμενο, νά τό βγάλει ἀπό τήν ἀφάνεια. Αὐτή ἡ ἐνέργεια καί αὐτή ἡ ἀντενέργεια, ἐνωμένες στό τέλος, φτιάχνουν τό ὕφος. Οἱ δύο ἀντίμαχες αὐτές δυνάμεις εἶναι οἱ δυσκολίες ἐνός συγγραφέα». ⁵ «Ἄλλά χωρίς τήν ἀντίσταση καί τό βάρος τῶν πραγμάτων πού πρέπει νά ἀρθρώσουμε, ὕφος δέν θά ἔχουμε ποτέ. Ὑφος εἶναι οἱ δυσκολίες πού βρίσκει ἕνας ἄνθρωπος γιά νά ἐκφράσει κάτι...». ⁶ Ὁ Παλαμᾶς, στό κείμενό του «Κάλβος ὁ Ζακύνθιος», λίγο πρὶν νά ἐξάρει τό ὕφος τοῦ ποιητῆ, κάνει τήν ἀκόλουθη παρατήρηση: «Ἡ τέχνη κατά μέγα μέρος δέν εἶναι ἄλλο τι παρά ὑπερνίκησις δυσκολιῶν· καί ὁ ποιητής ὡς ὁ γλύπτης πρέπει νά ἐργάζεται ἐπί σκληροῦ μαρμάρου, οὐχί δ' ἐπί εὐπλάστου ἀργίλου». ⁷ Θαρρῶ πῶς οἱ «δυσκολίες» τοῦ Σεφέρη καί οἱ «δυσκολίες» τοῦ Παλαμᾶ ἔχουν τήν ἴδια συλλογιστική βάση καί ἀναφέρονται στήν ἴδια ἐκφραστική ἐνέργεια.

Ὁ Σεφέρης, στό «Διάλογο γιά τήν ποίηση», ἀπαντώντας στόν Τσάτσο γιά τό ζήτημα τῆς ἑλληνικότητας, παρατηρεῖ τά ἀκόλουθα: «Γιατί ὁ ἑλληνισμός αὐτός θά ἀποχτήσει μιά φυσιογνωμία, ὅταν ἀποχτήσει μιά φυσιογνωμία πνευματική ἢ σημερινή Ἑλλάδα. Καί θά ἔχει ἀκριβῶς γιά χαρακτηριστικά τῆ σύνθεσης τῶν χαρακτηριστικῶν τῶν ἀληθινῶν ἔργων πού θά ἔχουν γίνει ἀπό τοὺς Ἑλληνες». ⁸ Στό δοκίμιο τοῦ Παλαμᾶ «Ἡ φαντασία καί ἡ πατρίς», διαβάζουμε μεταξύ ἄλλων τά ἐπόμενα: «Ἀναμφιβόλως ὑπό τήν ἀτομικήν λανθάνει κάπου ἡ ἐθνική ψυχὴ εἰς τοιαῦτα ἔργα. Ἄλλ' ἂν κρίνωμεν ἐκ τῶν ἀριστουργημάτων τῶν αἰῶνων (διότι ἂν τυχόν ὑφίστανται ἀπαρασάλευτοι νόμοι τινές καί κανόνες περὶ τοῦ ωραίου, ἐκ τῶν μεγάλων τούτων ἔργων θά ἐξάγωνται), ὁ χρωματισμός, ὁ τυχόν ἐκ τῆς ἐθνικῆς ψυχῆς πηγάζων, δέν προσπίπτει εὐκόλως εἰς τήν ἀντίληψιν». ⁹ Τό κοινό σημεῖο στό ὁποῖο συγκλίνουν οἱ θέσεις τοῦ Σεφέρη καί τοῦ Παλαμᾶ εἶναι ὅτι ἡ ἐθνική πνευματική ὑπόσταση ἀποτελεῖ ἐξαγόμενο τό ὁποῖο προκύπτει ἀπό τά σημαντικά ἑλληνικά λογοτεχνικά ἔργα.

Οἱ τρεῖς ἀπόψεις τοῦ Σεφέρη, πού περιέχονται στά παραπάνω παραθέματα, εἶναι σχεδόν ταυτόσημες μέ τά συναφῆ παραθέματα τοῦ Παλαμᾶ. Ἄγνοοῦσε τάχα ὁ Σεφέρης τά γραφόμενα τοῦ Παλαμᾶ; Τό κείμενο τουλάχιστο τοῦ Παλαμᾶ γιά τόν Κάλβο εἶναι μαρτυρημένο ὅτι ὁ Σεφέρης τό εἶχε διαβάσει. Μολαταῦτα δέν κάνει μνεῖα στήν παλαμική γνώμη γιά τίς «δυσκολίες» τῆς ποιητικῆς ἐκφρασης. Βέβαια δέν «ὑπάρχει παρθενόγενεση στήν τέχνη». Ἐδῶ ὡστόσο δέν πρόκειται ἀκριβῶς γιά τέχνη ἀλλά γιά δοκιμακό-κριτικό λόγο. Ἔστω, θά ἦταν δυνατό νά πεῖ κανεὶς πῶς καί στό δοκιμακό λόγο ἡ μαθητεία τῶν νεότερων στοὺς παλιότερους εἶναι θεμιτή καί ἀναγκαία. Σίγουρα. Μέ τῆ διαφορά πῶς, γιά λόγους πνευματικῆς δικαιοσύνης, οἱ «ἀποσιωπήσεις» καλό θά ἦταν νά ἔλειπαν. Δέν νομίζω πῶς μειώνεται πνευματικά κανεὶς, ὅταν ἀναγνωρίζει τίς ὀφειλές του στοὺς προγενέστερούς του. Γιατί τό γεγονός καί μόνο ὅτι διέκρινε καί ἔφερε στήν ἐπιφάνεια ὀξυδερκεῖς ἐπισημάνσεις προγενέστερων συνιστᾷ αὐτόματα τίτλο τιμῆς. Καί περισσότερο συνιστᾷ, νομίζω, τίτλο τιμῆς ἢ δημόσια ἀναγνώριση τῆς συγκεκριμένης μαθητείας.

Πάντως και η σιωπηλή επανάληψη από νεότερους καιρίων παρατηρήσεων που έγιναν από προγενέστερους δασκάλους δέν είναι χωρίς σημασία. Άπλως θά ήταν καλύτερα νά υπήρχαν ταυτόχρονα και οι όμολογίες τών όφειλών. Στο κάτω κάτω από κάτι τέτοιες όμολογίες δικαιώνονται ιστορικά οί, κατά τά άλλα, σπαταλημένες κοινωνικά ζωές τών πνευματικών ανθρώπων.

Ό Νάσος Βαγενάς έχει ίσχυριστεί ότι «ή κύρια σημασία τοῦ κριτικοῦ λόγου τοῦ Σεφέρη βρίσκεται στις νέες απόψεις που εἰσάγει στην Ἑλλάδα, οί όποιες προώθησαν τήν ἑλληνική κριτική πέρα από τό ἐπίτευγμα τοῦ Παλαμά». ¹⁰ Ἡ ἀλήθεια εἶναι ότι ό Σεφέρης, τόσο μέ τίς παραπάνω τρεῖς «ἀποσιωπήσεις» όσο και μέ άλλες, ἀπλως ἐπανελάβε μέ δικά του λόγια βασικές παλαμικές θέσεις.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ζήσιμος Λορεντζάτος, *Αποσιωπήσεις*, Τό Ροδακίό, Ἀθήνα 2000, σσ. 12-13.
2. Γιώργος Σεφέρης, *Δοκιμές*, τ. Β', Ἴκαρος, Ἀθήνα 1981, σ. 19.
3. Κωστής Παλαμάς, *Ἄπαντα*, τ. Β', Μπίρης, Ἀθήνα χ.χ., σ. 229.
4. Γιώργος Σεφέρης, *Δοκιμές*, τ. Α', Ἴκαρος, Ἀθήνα 1981, σ. 65.
5. Ὅ.π., σσ. 259-260.
6. Ὅ.π., σ. 260.
7. Κωστής Παλαμάς, ὅ.π., σ. 48.
8. Γιώργος Σεφέρης, ὅ.π., σ. 102.
9. Κωστής Παλαμάς, ὅ.π., σ. 279.
10. Νάσος Βαγενάς, *Ό ποιητής και ό χορευτής. Μιά ἐξέταση τῆς ποιητικῆς και τῆς ποίησης τοῦ Σεφέρη*, Κέδρος, Ἀθήνα 1979, σ. 103.

Γιώργος Ἀράγης